

KŪDIKIO VYSTYMASIS IR RYŠIAI SU MOTINA PIRMAISIAIS GYVENIMO METAIS (PSICHOANALITINIS POŽIŪRIS IR JO KRITIKA)

R o m a J u s i e n ė

Daugelis mūsų, stebėdami kūdikį, neretai klausia savęs – ką iš tikrųjų jis jaučia, mąsto, sugeba... Eksperimentinė psichologija, atlikdama vis naujus tyrimus, stengiasi pateikti kiek įmanoma realesnį ir objektyvesnį kūdikio vystymosi vaizdą. Ji aprašo „objektyvų, arba stebimą, kūdikį“ (10). Psichoanalizė siekia tiesiogiai gilintis į subjektyvų kūdikio gyvenimą. Aprašydama „klinikinį“ kūdikį, ji nagrinėja jo vidinio pasaulio vystymosi, subjektyvių potyrių, santykių su artimiausia aplinka bei sutrikimų atsiradimo problemas.

S. Freudas vienas pirmųjų ėmė domėtis, tiesa, retrospektyviai, tai yra analizuodamas suaugusiųjų prisiminimus, asociacijas, sapnus, kūdikystės patyrimų ir ryšių su motina įtaka tolimesniai asmenybės ugdymuisi.

Jo pasekėjai A. Freud, M. Klein, M. Mahler, D. Winnicottas ir kt. sukūrė savas teorijas, kur labiau akcentavo ne biologinį, seksualinį, o socialinį vystymosi aspektą, autoriai E. Neumannas, D. Sternas toliau gilinosi į kūdikio socialinio gyvenimo subjektyvius patyrimus, siekė juos pažinti ir paaiškinti.

Ankstyvoje vaikystėje, o ypač kūdikystėje, atsiradę sutrikimai arba prielaidos, galinčios juos sąlygoti, nėra pakankamai įvertinami. S. Freudas, tvirtindamas, kad suaugusiojo žmogaus neurozė visada formuojasi jo vaikystės neurozės pagrindu“, pažymi, jog „pastaroji paprastai nėra tokia intensyvi, kad į ją būtų atkreipiamas dėmesys ir ji būtų atpažinta“ (14, p. 83).

Lietuvoje ikimokyklinio ar vyresnio amžiaus vaiko emocinių sutrikimų dar yra šiek tiek paisoma ir jam stengiamasi suteikti psichologinę pagalbą, o kūdikių sutrikimai (neramus miegas, rėkimo priepuoliai, apetito dingimas) yra laikomi tik fiziologiniais, atsiradusiais dėl biologinių faktorių, visiškai neieškoma galimų psichologinių priežasčių.

Aiškintis ir suprasti kūdikio vystymąsi reikia neatsiejamai nuo artimiausios kūdikio aplinkos ir ypač svarbaus ryšio su jo motina. Biologinis ir psichologinis žmogaus kūdikio gimimas nesutampa laike; antrasis yra lėtas intrapsichinių procesų vystymasis (5). Motina (ar ją pakeičiantis žmogus) ir

yra psichologinio gimimo pribuvėja. Tuo tarpu Lietuvoje nėra konsultuojamos kūdikio–motinos poros, motinoms, turinčioms problemų dėl savo kūdikio, retai yra suteikiama profesionali psichologinė pagalba. Taip pat nepraktikuojamas kūdikio arba kūdikio–motinos santykių stebėjimo metodas kaip mokomoji ir pagalbinė priemonė psichologijos specialybės studentams, vaikų ir suaugusiųjų psichoterapeutams.

Šio straipsnio tikslas – pateikti dar gana mažai žinomų Lietuvoje psichoanalitikų A. Freud, M. Klein, jų mokinių – šiuolaikinės psichoanalizės specialistų – M. Mahler, D. Winnicotto, P. Heimanno, analitinės psichologijos atstovo E. Neumanno bei savasties psichologijos kūrėjo D. Sternio požiūrius į minėtas problemas ir artimiau supažindinti su šių autorių kūdikio ugdymosi ir ankstyvųjų vaiko–motinos santykių teorijomis.

Psichoanalitinė vystymosi samprata (pagrindinės vystymosi linijos)

S. Freudas, sukūręs psichoseksualinio vystymosi teoriją, teigė, kad nuo pat gimimo žmogų valdo du pagrindiniai instinktai – seksualinis ir agresyvusis, destruktivusis. Žmogaus gyvybinga (arba seksualinio potraukio) energija yra libido. Seksualinio instinkto vystymosi eiga ir nulemia libidinės (t. y. libido vystymosi) stadijos: oralinė (nuo gimimo iki 1 metų), analinė (1–3 metai), falinė (3–5 metai), latentinė (5–12 metai), genitalinė.

Agresyviojo instinkto pasireiškimo formos pavaldžios libido vystymuisi: oralinei stadijai būdingas kandimas, spjaudymasis, analinei fazei – kankinimas, griovimas, žiaurumas (15).

Iš pradžių libido nežino jokio objekto, visa energija yra sukaupta pašamonėje. Libido vystymosi tikslas – rasti objektą, į kurį libido būtų nukreiptas, kitaip tariant, nuo narcizinio (nukreipto į save, pasitenkinimą randančio savyje) libido reikia pereiti prie objektų libido.

Objektnių ryšių formavimasis, kaip pagrindinė vystymosi linija, yra visų psichoanalizės atstovų dėmesio centre. Tačiau, kaip matysime vėliau, ypač šiuolaikiniai psichoanalitikai vystymosi progresijai suteikia kiek kitoki turinį.

Iš pradžių kūdikis pasitenkinimą gauna savo kūne arba jo pagalba: darydamas čiulpimo judesius, žįsdamas pirštą, motinos krūtį, kuri, beje, taip pat dar laikoma pirminiu narciziniu objektu, nes motina suvokiama kaip savo kūno dalis.

Kūdikį valdo malonumo principas: kiekvieną kartą, atsiradus įtampai, susijusiai su nemalonumu, jis pradeda veikti, siekdamas pašalinti tą įtampą (17). Tačiau, veikiant aplinkai, nuolat susiduriant su tikrove, malonumo principas tampa nebetinkamas savęs išsaugojimui. Todėl jis yra pakeičiamas realybės principu (kuris, beje, galutiniu tikslu vis tiek laiko malonumo pasie-

kimą, bet eina į tikslą aplinkiniu keliu, ilgiau, kentėdamas laikiną nemalonumą); iš lėto vystosi sąmoningas Ego. Iš pradžių – kūniškasis Ego, kuris atsiranda kūdikiui susipažįstant su savo kūnu (žindant pirštą).

Maždaug nuo 2-o mėnesio kūdikis pradeda pažinti poreikius tenkinantį objektą. Bet ryšį užmezga tik su vadinamaisiais daliniais objektais. Pvz., toks dalinis objektas yra motinos krūtis: kūdikis atpažįsta motiną kaip gali-nybę patenkinti maisto poreikį.

Dar po keleto mėnesių kūdikis pradeda pažinti visą objektą ir siekia užmezgti su juo ryšius. Dabar prasideda tikrųjų objektinių ryšių formavimasis.

Šie pirmieji objektiniai ryšiai vis dar yra narciziniai (objektas reikšmingas tiek, kiek gali tarnauti poreikiams patenkinti) ir ambivalentiški (tas pats objektas ir mylimas, ir nekenčiamas). Defekacija (analinėje stadijoje) pateikia pirmą situaciją, kai vaikas turi apsispręsti tarp narcizistinio ir objekto–mylėjimo požiūrių: jis arba paklusniai atsiskiria nuo savo išmatų, „paaukoja“ jas savo meilei (motinai), arba sulaiko jas autoerotinio pasitenkinimo tikslais (tada dažnai būna vidurių užkietėjimas).

M. Klein, išlaikiusi pagrindines S. Freudo idėjas ir sąvokas, suteikia psichoanalitinei vystymosi teorijai nemažai papildymų ir pataisymų. Šios autorės pateikiamoje objektinių ryšių formavimosi sampratoje svarbūs yra simbolių formavimosi procesas, taip pat sąmoninės fantazijos ir paranojinis bei depresinis nerimas. Simbolių formavimosi procesas prasideda nuo glaudaus vaiko ryšio su motinos kūnu ir susidomėjimo juo. Toje sąveikoje atsirandantis tam tikras kiekis nerimo ir kūdikio fantazijos skatina vystymosi eigą.

Pašąmoninės fantazijos (PF) – tai primityviausi psichiniai dariniai. Jos, kaip ir instinktai, egzistuoja nuo pat gimimo (4; 9). PF padeda kūdikiui įveikti nepasitenkinimą, kai tikrojo poreikių patenkinimo šaltinio nėra šalia, arba įsivaizduoti, kad tą šaltinį jis turi savyje. PF tarsi tarnauja narcizistiniams kūdikio tikslams. Ir nors jos atlieka tam tikrą gynybos nuo išorinės (maisto nedavimas) bei vidinės (alkio, pykčio jausmas) tikrovės funkciją, PF yra nuolatinis ir neišvengiamas tikrų potyrių palydovas, nuolat sąveikaujantis su jais (9).

PF formavimas – Ego funkcija. Vadinasi, skirtingai nuo S. Freudo, M. Klein suteikia Ego aukštesnį organizuotumo laipsnį ir sugebėjimą formuoti nuo pat gimimo. Pagal S. Freudą, fantazijos kūdikio gyvenime atsiranda daug vėliau, kai jau yra atsiradęs realybės tikrinimas. Tuo tarpu M. Klein (9) teigia, kad, kol susiformuoja tikrovės testavimas ir mąstymo procesai, fantazija vykdo per ankstyvąjį psichinį gyvenimą tam tikras funkcijas, kurias vėliau perima mąstymas.

Šio vystymosi tarpsnio metu projekcijos ir introjekcijos pagalba yra kuriami „geros“ ir „blogos“ krūties (vėliau – gėrio ir blogio, meilės ir neapykantos) vaizdai. Beje, introjekcijos ir projekcijos sąvokas įvedė dar S. Freudas, sakydamas, kad introjekciją kūdikiai naudoja viso, kas gera ir malonu, įtraukimui į save. Lygiai taip pat projekcija naudojama viso, kas bloga ir žalinga, išmetimui. Kūdikio Ego, siekdamas išvengti mirties instinkto baimės, skyla, atskirdamas tą savo dalį, kuri susijusi su mirties instinktu ir projektuodamas ją į išorę, į pirminį objektą – krūtį. Šitaip ji tampa bloga, gąsdinanti, ji jaučiama kaip persekiotojas (persecuter). Tokiu būdu mirties instinkto baimė paverčiama paranojine (persekiotojo) baimė. Tuo pat metu kuriamas santykis ir su idealium, geru objektu. Ego dalis (o drauge ir dalis libido), projektuojama į išorę, ieškodama objekto, galinčio patenkinti Ego siekimą būti saugiam. Kūdikis siekia laikyti savyje idealų objektą ir identifikuotis su juo bei laikyti išorėje blogąjį objektą. Taigi ši nuostata vadinama paranojine-šizoidine, nes pagrindinis nerimas – paranojinis, o Ego ir jo objektų būseną apibūdinama šizoidiniu skilimu (9). Normaliai vystymosi eigai reikia, kad bendrai kūdikis dažniau patirtų malonių potyrių, kad jų būtų daugiau nei blogų potyrių (arba kad gyvybės instinktas dominuotų virš mirties instinkto). Kūdikis jausis saugesnis, net sugebės toleruoti „blogąjį“ objektą, nenaudodamas gynybinių reakcijų, o tai skatina formuotis objektyvesniam tikrovės suvokimui. Šitaip kūdikis iš lėto pradeda skirti vidinę ir išorinę tikrovę; pradeda suvokti visuminį objektą ir užmezga santykį su juo.

Šį vystymosi tarpsnį M. Klein vadina depresine nuostata. Objektą (motiną) kūdikis pripažįsta kaip vientisą asmenį, kuris kartais gali būti geras, kartais – blogas, gali būti šalia ar kažkur kitur, gali būti ir mylimas, ir nekenčiamas. Taigi nerimas depresinės nuostatos metu kyla iš ambivalencijos: vaiko destruktyvūs impulsai gali sunaikinti objektą, kurį jis myli ir nuo kurio priklauso. Vėlgi teigiami potyriai (motinos meilė ir globa) paneigia kūdikio naikinančias fantazijas, ir tai skatina tolimesnį objektyvaus tikrovės suvokimo formavimąsi.

Keičiantis depresinei nuostatai, keičiasi visi vaiko santykiai su objektais: kūdikis įgyja sugebėjimą mylėti ir gerbti žmones kaip atskirus individus.

S. Freudo mokymu, vystymosi progresija yra apibūdinama iš esmės tik potraukio, arba Id prigimties, perorganizavimu: objektinių ryšių formavimasis aprašomas libidinės energijos paskirstymo terminais.

M. Klein objektinių ryšių formavimąsi supranta labiau kaip Ego ir Id funkcijų bei kūdikio savęs ir kitų patyrimo perstruktūravimą.

Moderniosios psichoanalizės atstovė M. Mahler dar labiau atskleidžia ir akcentuoja psichologinius ir emocinius ryšius su objektu forma-

vimosi aspektus. Kūdikio vystymąsi ji apibūdina kaip psichologinį jo gimimą arba atsiskyrimo nuo motinos ir individuacijos procesą, kurio išdava turėtų būti savęs reprezentacijos, internalizuotos ir atskiros nuo vidinių objektų reprezentacijos, susiformavimas. Pavyzdžiui, ypatingą mažylių (1–2 metų amžiaus) ambivalentiškumą M. Mahler aiškina kaip stiprų svyravimą tarp siekimo būti savarankiškam, atskirtam nuo motinos ir noro vėl grįžti į susiliejamą su motina, priklausomumą. Kai randamas optimalus atstumas nuo motinos, ambivalentiškas ir agresyvus elgesys nyksta ir atsiranda emocinis objekto pastovumas. Tai yra suformuojamas pozityvus vidinis objekto (motinos) vaizdas, leidžiantis vaikui funkcionuoti atskirai, nepaisant didelio įtampos ar diskomforto laipsnio (6).

M. Mahler pirmtakai – S. Freudas, A. Freud, M. Klein – tvirtai manė esant dvejetainį prigimties instinktus. S. Freudo teorijoje potraukių dualizmas ypač svarbus, nes įgalina suprasti vidinį konfliktą, kur visada viena iš veikiančiųjų jėgų – seksualiniai potraukiai (1). M. Klein vystymosi sampratoje potraukių dualizmas irgi esminis: būtent destruktivusis ir seksualinis instinktai, kaip matėme, skatina pašąmoninių fantazijų, projekcijos ir introjekcijos, kurie vėliau perauga į brandesnes mąstymo ir apskritai psichinės veiklos formas, veikimą. Panašu, kad, kalbėdama apie vidinį konfliktą, M. Klein pabrėžia ne seksualinio, o destruktiviojo potraukio svarbą: kaip tik pastarasis yra endogeninė nerimo priežastis. Visos gynybos naudojamos prieš destruktivųjį instinktą ir prieš iš ten kylantį nerimą.

M. Mahler labiau linkusi nutylėti šią problemą. Jos teorijai pakanka vienos vystymąsi veikiančios jėgos. Normalaus kūdikio potraukis (drive) tapti individualia asmenybe, teigia psichoanalitikė (6), yra įgimtas, su tam tikra jėga. Tikriausiai tai libido energija, nes, tęsia ji, motinos rūpestis ir priežiūra libidizuoja kūdikio kūną, tai yra skatina tos įgimtos jėgos veikimą ir palengvina įgimtų galimybių optimalų vystymąsi.

M. Mahler, siekdama pažinti kūdikio subjektyvų pasaulį ir aprašydamą vystymąsi pirmaisiais gyvenimo metais, daugiau nei kiti psichoanalizės atstovai rėmėsi kūdikių ir vaikų stebėjimu, tyrimais, analize. Tiesioginis kūdikių ir jų sąveikos su motina stebėjimas leidžia jai suabejoti kai kurių ortodoksinės psichoanalizės idėjų patikimumu ir suteikti savo teorijai kiek kitokią – labiau monistinę ir į tarpasmeninę sąveiką orientuotą kryptį. Panašių pažiūrų, aiškinant kūdikystės patyrimus, laikosi analitinė psichologija.

Analitinės psichologijos vystymosi samprata

Analitinės psichologijos pradininkas C. G. Jungas teigia, kad libido yra vienintelė energijos rūšis, išreiškianti psichikos lygmeniu visų gyvybinių procesų energiją (1). Visos asmenybės, sąmonės ir pasąmonės valdantis centras – Savastis (Self; beje, Ego vystosi iš jo) – turi Eros (seksualinio instinkto) charakterį. Individo libido iš pat pradžių yra vieningas.

E. Neumannas vienas iš nedaugelio analitinės psichologijos specialistų, rašiusių apie vaiko, o ypač kūdikio, vystymąsi, daugiausiai ir kritikavo psichoanalizę už nesugebėjimą apibūdinti žmogaus viena – t. y. meilės – linija. Žmogaus, kaip socialinės būtybės, vystymosi pagrindas nėra neapykanta, kaip manė psichoanalitikai, o meilė ir saugumas (7). Nerimas, agresija, neapykanta, mirties potyris – tai tik antriniai reiškiniai, kylantys iš neigatyvaus pirminio ryšio, kuris atsiranda dėl motinos meilės kūdikiui trūkumo ar nebuvimo. Panašiai kaip ir M. Mahler, E. Neumannas sutinka, kad vėliau kiek agresijos net būtina ir tai yra pozityvus vystymosi komponentas, išoriškai padedantis Ego įsitvirtinti, o vidujai pasireiškiantis kaip savikritika ir savikontrolė.

Kaip ir M. Mahler, šis analitikas labiau linkęs apibūdinti vaiko vystymąsi kaip psichologinį gimimą, iš lėto vykstantį atsiskyrimą nuo motinos ir tapimą savarankišku, nepriklausomu individu.

Jis lygino kūdikystę, kai dominuoja motina, su primityviose tautose dominuojančiu matriarchatu, kuriame pasąmonė yra svarbiausia ir sąmoningas Ego dar silpnas (7). Pirmuosius gyvenimo metus E. Neumannas apibūdino kaip pirminio ryšio su motina būseną. Pirminis ryšys yra vienybės (unitary relation – 7, p. 11). Vidus ir išorė kūdikiui yra identiški, jo nediferencijuotas kūno vaizdas yra beribis kaip Kosmosas.

Reiktų paminėti, kad analitinė psichologija apskritai svarbią reikšmę suteikia kolektyvinei pasąmonei, beveik visiškai išstumdama individualią pasąmonę (psichoanalizė ypatingą reikšmę skiria kaip tik pastarajai). Svarbiausi kolektyvinės pasąmonės elementai – tai archetipai, sąmonėje pasireiškiantys kaip simboliai, tam tikri įvaizdžiai, mitai. Kolektyvinės pasąmonės dėka iš kartos į kartą perduodama žmonijos išmintis. Todėl ir E. Neumannas, aiškindamas subjektyvų kūdikio pasaulį, į pagalbą pasitelkus mitus ir archetipus, lygina jį su filogenetiniu žmonijos vystymusi. Jo nuomone, tik šitaip galima pažinti ir suprasti kūdikių subjektyvius potyrius, vaikų vidinį pasaulį. Viena psichoanalizės atstovių (konkrečiau – M. Klein) klaidų yra ta, kad visas vaiko fantazijas ir išraiškas jie interpretuoja racionaliai, iš suaugusiojo sąmonės pozicijų. Iš tikrųjų vaiko pasaulis yra simbolinis, vaiko psichika suvokia pasaulį mitologiškai, supranta jį kategori-

jomis, žinomomis mums iš mitų (7). Pavyzdžiui, tai, ką M. Klein laiko infantilinės projekcijos būdu kuriamais „geru“ ir „blogu“ objektais ar naikinančiomis fantazijomis, E. Neumanno nuomone, apibūdina tikrąją objektyvią pirminio ryšio būseną.

Analitinės psichologijos atstovo aprašoma kūdikio pirminė būsena dar nėra tikrieji ryšiai, tai apersonalinė sąsaja (7). Todėl, E. Neumanno manymu, negali egzistuoti toks reiškinys kaip „pirminis narcizizmas“, kurį Z. Froidas priešpastato ryšiams su objektu. Bet ši pastaba nėra realiai pagrįsta ir gali būti ginčytina. Naudojantis paties E. Neumanno terminais, iš apersonalinio ryšio būsenos, kai kūdikio libido (analitinė psichologija pripažino esant šią energiją) susitelkęs ties jo paties kūnu arba ties objektais, esančiais tarsi kūno tąsa (nes analitinės psichologijos ir psichoanalizės požiūriu, kūdikis nežino juos esant atskirais objektais!), einama prie primityvių santykių su daliniais artimiausiais objektais užmezgimo ir pagaliau prie personalinių ryšių atsiradimo.

Ir analitinė psichologija, ir psichoanalizė ypač pabrėžia nediferencijuotumo būseną pirmaisiais gyvenimo mėnesiais, kai kūdikis dar neskiria vidinės ir išorinės tikrovės, neskiria „aš“ nuo „ne-aš“, kai dar nėra priešybės tarp subjekto ir objekto. Bet kuriuo atveju iš pradžių egzistuoja tik sąmonė (pagal analitikus – kolektyvinė, pagal psichoanalitikus – individuali), ir tik pamažu vystosi Ego sąmoningumas. Abiejų šių vystymosi teorijų požiūriu, iš visiškos priklausomybės (simbiotinis – pirminis – ryšys su motina) ir nežinomybės (nesugebėjimo skirti ir organizuoti potyrių) kūdikio subjektyvus pasaulis keičiasi, pamažu susipažindamas su savo kūnu, artimiausiais objektais, aplinka, užmezgant su jais santykius, ir turtėja, plečiasi. Agresija ir nerimas (saikingas jų kiekis), nepaisant nesutarimo dėl to, ar tai pirminis, ar antrinis reiškinys, yra svarbi ir normali tokio vystymosi jėga.

Savasties psichologijos (D. Stern) vystymosi samprata.

Kritinis psichoanalizės įvertinimas

Savasties (*Self*) psichologijos pradininkas D. Sternas kuria savitą kūdikių vystymosi teoriją, kritiškai įvertindamas psichoanalitinės teorijos esminius teiginius, savo kritiką paremdamas naujausiais vystymosi psichologijos tyrimais ir hipotezėmis apie objektyvius kūdikių sugebėjimus ir galiomybes.

Panašiai kaip M. Klein bei M. Mahler, D. Sternas vystymosi progresiją aprašo kaip vykstantį kūdikių savęs ir kitų patyrimo perstruktūravimą. Bet svarbiausias šiame procese yra savasties jausmas (*sense of self*), o ne Ego ir Id instancijos (11).

Savasties jausmas (trumpinsiu – SJ) – tai kūdikio paprastas, nesavirefleksuojantis žinojimas apie savo paties buvimą, veiksmus, subjektyvius potyrius. Kūdikio vystymąsi aprašo 4 viena po kitos atsirandančios savastys ir žinojimas apie jas, taigi keturi SJ:

- tik atsirandantis (emergent) SJ (nuo gimimo iki 2 mėn.);
- šerdinis (core) SJ (2–6 mėn.);
- subjektyvus SJ (7–15 mėn.);
- verbalinis SJ.

Drauge formuojasi ir tokie SJ kaip: veiklos jausmas (žinojimas apie savo veiksmus ir jų valdymas), fizinio sutelktumo jausmas (kūno ribų pajautimas, kūno vaizdo susidarymas), afektyvumo jausmas, tęstinumo (laiko) jausmas, reikšmės perkėlimo ir prasmės jausmas ir kt. Svarbu pabrėžti tai, kad visi šie SJ integruojasi ir sudaro vientisą asmenybę. Savastys (tik atsirandanti, šerdinė, subjektyvi...) ne keičia viena kitą, o lieka, tik dar prisideda naujai susiformavusi.

Psichoanalizė niekada nelaikė savasties pirminiu organizuojančiu principu. Savastis, jos požiūriu, yra greičiau antrinis darinys, kuris formuojasi drauge su vaiko verba ine kalba. Tai yra sąmoningas žinojimas apie save, savęs įvardinimas, savojo „aš“ vaizdas.

Analitinė psichologija savaščiai teikė svarbią reikšmę, laikydama ją asmenybės centru, esančiu jau nuo pat gimimo. Tačiau iš pradžių motina atstovauja kūdikiui jo paties savastį, ir tik vėliau toji savastis pasitraukia nuo motinos į vaiko asmenybę. Vadinasi, tai irgi nėra pirminis žinojimas apie save ar potyrių organizavimo forma.

Savasties psichologija teigia, kad jau nuo gimimo kūdikis pradeda išgyventi tik atsirandantį savasties jausmą. Iš anksto yra nulemta taip, kad kūdikis žino savęs organizavimo procesus ir niekuomet nepatiria haliucinacinės autizmo ir nediferencijuotumo būsenos, kaip manė psichoanalitikai. Kūdikiai iš pat pradžių selektyviai reaguoja į išorinius stimulus, todėl S. Freudo postuluojamas „stimulų barjero“ (tai yra įgimto kūdikio nereagavimo į išorės stimulus) buvimas gali būti lengvai paneigtas. Psichoanalizės požiūriu kūdikiai susiję su kitais tik netiesiogiai, tiek, kiek aplinka ar kiti žmonės daro įtaką jų vidinei alkio, nuovargio ar kitokiai būsenai; ilgą laiką kūdikiai išlieka nediferencijuotumo būsenoje, kurioje subjektyviai neegzistuoja socialinis pasaulis, padedantis jiems atrasti savęs ir kitų pajutimą. D. Sternas pripažįsta (11), kad kūdikį iš pradžių užplūsta fiziologinio pobūdžio įtampos ir besikeičiantys, nepastovūs afektai, bet būtent jie ir yra tasai potyrių šaltinis, kuris santykiškai apibrėžia pirmąjį SJ.

2–6 mėn. amžiuje aktyviai formuojasi šerdinis SJ (tai kažkas panašaus į psichoanalizės „kūniškojo Ego“ sampratą, tik pirmoji, D. Sterno aiškinimu,

yra daug platesnė sąvoka, apimanti ne tik sensomotorines funkcijas, bet ir afektinius bruožus). Kūdikis pajaučia, kad jie abu su mama yra atskiri fiziškai ir turi skirtingus afektinius potyrius. Tai puikiai parodo paprasčiausias kūdikio–motinos sąveikos stebėjimas: visai mažas kūdikis bendrauja su motina žvilgsnių ir išraiškų pagalba, šitaip reguliuodamas jaudinimo lygį, kuris jam yra toleruotinas ir malonus (11). 4 mėn. kūdikis labai aiškiai savo judesiais ir žvilgsniu gali pasakyti „ne“.

Vėliau, 7–9 mėn. amžiuje, formuojantis subjektyviam SJ, atsiranda jau ir psichinio atskirumo pajautimas, kai kūdikis supranta esant atskirus savo ir kitų žmonių subjektyvius gyvenimus.

O psichoanalizė teigia, kad atskirumo (fizinio ir emocinio) supratimas pradeda atsirasti tik maždaug 5–6 mėn. amžiuje, kai kūdikio subjektyvus pasaulis pradeda plėstis už simbiotinės susiliejimo su motina būsenos ribų. Subjektyvus kitų žmonių ir savųjų išgyvenimų pajautimas atsiranda tik pirmųjų metų pabaigoje (pagal M. Klein) arba tik trečiaisiais gyvenimo metais (pagal A. Freud ir S. Freudą).

Apibendrinamas daugelį vystymosi psichologijos tyrimų ir stebėjimų (11, p. 38–40), D. Sternas daro išvadas, kad:

- kūdikiai nuo pat gimimo ieško, siekia sensorinės stimuliacijos;
- jie turi tam tikrus polinkius ir pomėgius, teikia pirmenybę tam tikriems jutimams ir suvokimams, tai yra įgimta;
- nuo gimimo egzistuoja pagrindinė tendencija formuoti ir tikrinti hipotezes apie pasaulį: nauji jutimai ir suvokimai nuolat „įvertinami“, pavyzdžiui, pagal tai, kiek yra panašūs ar skiriasi nuo ankstesnių;
- kūdikio afektiniai ir kognityviniai procesai iš pradžių dar yra labai susiję ir negali būti skiriami.

Negalima nuneigti, kad pirmaisiais gyvenimo mėnesiais iš tiesų vyksta fiziologinė reguliacija ir homeostazės pasiekimas, tačiau klinikinė psichoanalizė, D. Sterno teigimu, tik tai ir įžvelgia, visiškai praleisdama tai, kad ši reguliacija vyksta tarpusavio pasikeitimų ir socialiniu elgesiu paremtos sąveikos pagalba (11).

D. Sternas linkęs manyti, kad pagrindiniai kūdikio pasikeitimai (vystymosi progresija) atsiranda būtent iš subjektyvaus savęs ir kitų žmonių patyrimo ir yra įtvirtinami iš dalies dėl suaugusiųjų besikeičiančio elgesio ir interpretacijos augant kūdikiui: bendraudami su juo, tėvai nuolat priskiria jam intencijas, motyvus, žmogiškas savybes, elgiasi su juo kaip su supratinga būtybe. Šitoks socialus sąveikavimas, užbėgant šiek tiek į priekį, skatina kūdikio vystymąsi.

Matome, kad ši diskusija neišvengiamai sąlygojo ir kitos problemos – kūdikio socialumo klausimo – aptarimą. Jau aišku, kad savasties psichologi-

jos atstovas akcentuoja kūdikio socialumą, prieštaraudamas klinicinei psichoanalizei, kuri „piešia asocialaus kūdikio paveikslą“, susitelkdama beveik vien tik ties fiziologine reguliacija šiuo ankstyvuojų periodu. Be to, S. Freudas ir A. Freud iš esmės mano, kad vaikai yra asocialūs maždaug iki 3 metų amžiaus, tai yra iki tol, kol ima formuotis Superego. Visuomeninis gyvenimas, A. Freud (15) nuomone, ankstyvame amžiuje nedaro jokios įtakos vaiko ugdymui.

M. Klein, skirtingai nei S. Freudas, teigė, kad Superego, pradeda formuotis jau pirmaisiais gyvenimo metais. Depresinės nuostatos pabaigoje, kai kūdikis pripažįsta motiną kaip individualybę, galinčią santykiauti su kitais žmonėmis, jis sužino ir apie svarbų ryšį, esantį tarp tėvo ir motinos (9). Tai ir yra pirmoji Edipo komplekso situacija, duodanti pradžią Superego formavimuisi. Be to, paranojinės–izoidinės nuostatos metu naudojama projekcija ir projektinė identifikacija yra, autorės (9) nuomone, ankstyviausioji empatijos forma, o introjektinė identifikacija – sugebėjimo „matyti kito akimis“ užuomazga. Taigi tam tikros socialinio elgesio užuomazgos, pagal M. Klein teoriją, atsiranda jau pirmaisiais gyvenimo metais.

M. Mahler (6) pastebi, kad ankstyvas draugiškas šnekėjimas su kūdikiu, dažnas šypsojimasis jam sąlygoja ankstyvą atsakomosios šypsenos atsiradimą. O tai juk ir parodo, kad vis dėlto socialinis sąveikavimas jau nuo pat ankstyvosios kūdikystės daro įtaką kūdikio socialiniam ir bendrai psichiniam vystymuisi!

E. Neumannas, nors ir apibūdindamas pirminio ryšio su motina būseną kaip apersonalinę ir nediferencijuotą, kai dar „vidinis“ ir „išorinis“ yra identiški ir nėra opozicijos tarp vaiko Ego ir motinos aplinkos, manė, kad nuo pat gimimo kūdikis yra sociali būtybė. Pirmuosius vaiko gyvenimo metus analitikas įvardija kaip socialinį gimdos periodą, nes būtent todėl, kad jis gimsta anksčiau (tai yra mažiau fiziškai subrendęs nei aukštesniųjų žinduolių jaunikliai), kūdikis vystosi kaip žmogus, nes pirminis ryšys su motina jau gimus – tai ryšys su žmogumi, priklausančiu žmonių kultūrai ir valdomu jos. Tos kultūros kalba ir vertybės pasąmoningai, bet efektyviai veikia kūdikio vystymąsi (6).

Psichoanalitinių vystymosi teorijų pirminis tikslas yra suprasti psichopatologijos vystymąsi, ieškoti galimų vėlesnių su trikimų ištakų, nurodyti fikscinius taškus. Dėl tokio patomorfiškumo ir dėl tendencijos vertinti kūdikystės patyrimus iš suaugusiojo pozicijų, t. y. retrospektyviai, psichoanalitinės teorijos, D. Sterno (11) nuomone, atrodo vis mažiau patvarios ir teisingos, aprašant kūdikių vystymąsi. Savasties psichologija kūdikį mato esant kur kas aktyvesnį, organizuotesnį ir socialų nuo pat gimimo.

Vis dėlto negalima sumenkinti ir svaraus psichoanalizės įnašo, atkreipiant dėmesį į subjektyvius kūdikio potyrius, į tai, kokią reikšmę pirmieji gyvenimo metai turi tolimesniam individo ugdymuisi, ir į labai svarbų kūdikio–motinos ryšį pirmaisiais gyvenimo metais.

Kūdikio ryšio su motina svarba pirmaisiais gyvenimo metais

Ypatingą motinos reikšmę ir kūdikio–motinos santykių svarbą vaiko ugdymuisi akcentuoja visi šiame straipsnyje minimi autoriai. Jų požiūriai skiriasi nebent pabrėžiamais santykių aspektais.

Psichoanalitinė ir analitinė vystymosi teorijos teigia ypatingą fizinių potyrių svarbą. Fizinių potyrių efektai, P. Heimann nuomone (3, p. 144), yra sudėliojami kaip somatiniai atsiminimai ir gali įsikišti į vystymąsi ar imti veikti tam tikromis tolimesnio gyvenimo specifinėmis situacijomis. Motina, galima sakyti, yra nemažai atsakinga už tų potyrių kokybę.

Iš pradžių kūdikis visais savo poreikiais yra priklausomas nuo aplinkinio pasaulio, nuo jį globojančio žmogaus. Taigi svarbiausias motinos vaidmuo – kūdikio fiziologinių poreikių tenkinimas ir vadovavimasis jais, o ne savo susidaryta dienotvarkė, bei simbiozės būsenos, garantuojančios visišką saugumą ir malonumo patyrimą, palaikymas (14).

„Pakankamai gera“ motina, D. Winnicotto (12) nuomone, iš pradžių turi beveik visiškai prisitaikyti prie vaiko poreikių ir ilgainiui prisitaikymą mažinti, atitinkamai didėjančiam vaiko sugebėjimui priimti tas nesėkmes (tam tikrą poreikių patenkinimo frustraciją ir delsimą).

A. Freud mano, kad motina turi teikti kūdikiui pagalbą, orientuojantis išoriniame pasaulyje ir kuriant pasitenkinimo situacijas bei orientuojantis vidiniame pasaulyje ir jį perimant, t. y. ribojant potraukius (14, p. 35). Nuo motinos santykio su savo vaiku priklauso ir objektinių ryšių formavimosi sėkmingumas. Paprastai motina ir yra tas pirminis objektas, kuris padeda kūdikiui transformuoti narcizistinį libido į objektinį libido. Sąveika su motina keičiama į brandesnius meilės ir tarpusavio bendradarbiavimo santykius.

Kūdikio patyrimė „nebuvimas“ ir „mirtis“ yra identiški dalykai, teigia E. Neumann (7), todėl motinos nebuvimas jam reiškia jo paties mirtį. Patyręs pirminio ryšio su motina nesėkmes (motinos praradimas dėl mirties, ligos, atsiskyrimo, motinos meilės trūkumas ir emocinio ryšio nepakankamumas), kūdikis suserga. Ši liga yra ne tik fizinė, o psichinė, pasireiškianti susidomėjimo pasauliu mažėjimu. Ji negali būti pagydyta vien tik maitinimu ir priežiūra, reikia atkurti pirminį ryšį, nes jis maitino vaiko visybę. Motinos meilė, švelnumas ir globa yra „psichinis pienas“ ir libido vaiko psichiniam, dvasiniam egzistavimui. Panašiai, tai yra, kad motinos teikiamas rū-

pestis ir priežiūra libidizuoja kūdikio kūną ir „pažadina“ energiją, kuri skatina įgimtų galimybių vystymąsi, manė ir M. Mahler (6). Vadinas, vien tik fiziologinio poreikių tenkinimo neužtenka, būtinas nuolatinis ir saugus emocinis kūdikio ryšys su motina. Klasikinė psichoanalizė tai pabrėžia simbiotiinio santykio kokybės svarba.

M. Mahler atskleidžia ypatingą motinos emocinę-psichologinę reikšmę atsiskyrimo-individuacijos procesui. Pavyzdžiui, maitinimas krūtimi, nors ir svarbus, bet nebūtinai sąlygoja optimalų motinos ir vaiko artumą (6). Svarbu ne tai, iš ko motina maitina, bet tai, kaip ji maitina: ar meiliai, švelniai šnekina, ima ant rankų, prisiglaudžia.

Augant vaikui, didėjant jo atsiskyrimo nuo motinos galimybės ir susidomėjimui pasauliu, motina tampa savotiška „namų baze“ – saugumo ir jėgų šaltiniu – bei asmeniu, kuris padeda pažinti aplinką ir su kuriuo galima pasidalyti naujais patyrimais ir atradimais.

Prasidėjus praktikavimo periodui (kai kūdikis aktyviai nagrinėja pasaulį, tikrina savo galimybes, mėgina savarankiškai funkcionuoti), ypač ryškus yra „emocinio prisipildymo“ (emotional refueling – 6, p. 69) reiškinys: pavargęs ar išsigandęs vaikas įsikniaubia į motiną, pasijaučia saugus ir ramus, kupinas jėgų, ir tada toliau gali „mokyti ir dirbti“.

Motinos emocinio įsitraukimo svarbą D. Sternas aprašo afektų derinimo (affect attunement – 11, p. 138) reiškiniumi. Afektų derinimas yra tam tikro elgesio, išreiškiančio kito asmens afektinės būsenos pajautimą, atlikimas be tikslaus vidinės būsenos atkartojimo. Kitaip tariant, – tai jausmo atspindėjimas. Derinimas „pagauna“ emocinį rezonansą, kurį automatiškai perdirba į kokią nors išraiškos formą. Jis padeda kūdikiui pažinti ir suprasti savo ir kitų jausmus bei susieti skirtingų modalumų veiksmus (nes tai yra tarpmodalinis derinimas).

Abu šie autoriai pabrėžia emocinio motinos augimo drauge su vaiku būtinybę ir lengvo postūmio, padrašinimo būti savarankiškam davimą.

Nepaprastai reikšmingas motinos vaidmuo vaiko pažinimo, suvokimo, mąstymo ugdymui. Psichoanalitinės ir analitinės psichologijos teorijų požiūriu, pirmiausia formuojasi kūniškasis kūdikio Ego ir toliau jis vystosi glaudžiamame ryšyje su kūno patyrimais. Savo kūno paviršiumi, oda, kūdikis kontaktuoja ir patiria išorinį pasaulį, ypač – per burną ir išeinamąją angą. Todėl tai, E. Neumanno manymu, yra ne tik erogeninės zonos (nes per jas pasiekiamas pasitenkinimas: alkio numalšinimas, drėgmės panaikinimas), bet ir gnoseogeninės, pažintinės (jos padeda pažinti realybę) zonos (7). Meilė ir žinios ankstyvuojų periodu labai susijusios: ypatingas pirminio ryšio su motina sutrikimas gali vesti prie vaiko silpnaprotystės, o pozityvus pirminis

ryšys teikia pagrindą intelekto ugdymui: vaikas tampa atviras pasauliui ir pažinimui. (Beje, kūdikio noras viską „suvalgyti“: daiktų dėjimas į burną, kandžiojimas, kokios nors motinos kūno dalies apžiojimas ir t. t., – turėtų būti traktuojamas kaip siekimas suvokti, pagauti, suprasti pasaulį, o ne kaip agresijos, sadizmo išraiška, anot psichoanalizės).

Motina, A. Freud nuomone, tarnauja vaikui kaip modelis jo Ego sistemai. Kūdikio laiko jausmas, Ego atminties funkcijos ir orientacija yra stimuluojami motinos įvedamo tam tikro reguliarumo ir rutiniškumo, prižiūrint vaiką.

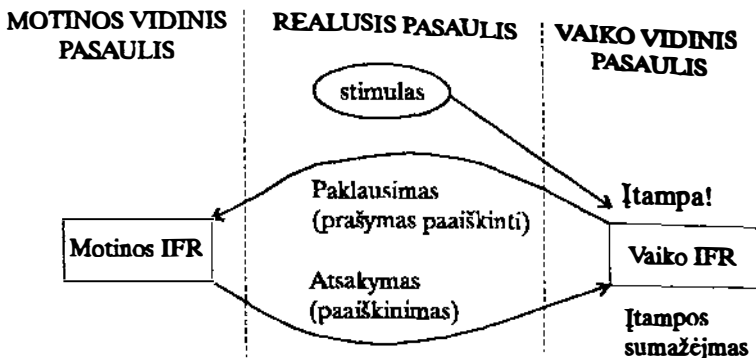
Pirmoji mąstymo forma, pagal W. R. Bioną (9, p. 177), yra ankstyvų emocinių santykių tarp motinos ir kūdikio pasekmė. Mąstymas – tai žmogiškas ryšys, emocinis potyris, siekiant pažinti save ar kitą. W. R. Bionas išplėtė M. Klein aprašytą projekcinės identifikacijos sąvoką ir nurodė, kad projekcinė identifikacija yra ne tik ankstyviausias gynybos mechanizmas, bet ir pirmiausias komunikacijos tarp motinos ir kūdikio būdas, – kūdikio mąstymo pradžia.

Glaustai tai galima būtų pateikti tokiu modeliu:

1. Kūdikis projektuoja savo jausmus, nerimą, suvokimus į motiną;
2. Motina galvoja apie kūdikį, kreipia į jį dėmesį, supranta jį;
3. Motina transformuoja tai į žinomą ir kūdikio toleruojamą patyrimą;
4. Kūdikis introjektuoja (priima į save) tai ir identifikuoja su motina, kuri pajėgi mąstyti. Tai gi jis priima taip pat savo modifikuotus jausmus.

Kiekvienas toks projektinis–introjektinis ratas pamažu keičia kūdikio mentalinę būseną, ir formuojasi jo realus Ego (kurio šerdis – introjektuota mąstanti motina).

Panašiai sąveiką tarp vaiko ir motinos apibūdina ir moderniosios psichoanalizės atstovas H. Lidmannas (5). Realų pasaulį mes interpretuojame ir komunikuojame su juo iš savo vidinio pasaulio pozicijų arba pagal savo vidinį pasaulio modelį (inner frame of reference – IFR, 5, p. 1). Viena iš svarbiausių to vidinio modelio dalių yra objektų ryšiai ir jų raida, nes tik tai įgalina individo orientavimąsi gyvenime ir daro jį individualia asmenybe. Sąveika su realiu pasauliu padeda vystyti IFR, kad jis būtų kuo tikroviškesnis ir geriau panaudojamas. Šis procesas nevyksta vien tik per paprastą suvokimą. Kad kūdikio suvokimas būtų prasmingas, jis turi būti grindžiamas emociškai reikšmingu santykiu su svarbiu asmeniu, paprastai – motina.

1 pav. Vystymosi dialogo modelis

1 pav. ir vaizduoja motinos ir vaiko dialogą, kuris palengvina ir skatina psichologinį maistančio ir jaučiančio individo vystymąsi (5).

Formuojant, skatinant ar stabdant individualų vaiko adaptyvumą, Ego vystymąsi ir prasidedantį Super-Ego ugdymą, teigia M. Maler (6), yra svarbūs trys veiksniai, susiję su:

- motinos asmenybės struktūra;
- jos, kaip motinos, vaidmens formavimosi procesu;
- motinos sąmoningomis ir nesąmoningomis fantazijomis apie savo vaiką.

Nepaisydama savo sąmoningų konfliktų (dėl savo, kaip motinos, vaidmens) ir kovodama su fantazijomis apie augantį kūdikį, motina turi atsakyti, reaguoti į greitai besikeičiantį kūdikių brendimą, augimą nuo simbiotinės membranos iki tapimo individualiu vaiku (6).

Iš esmės visi skirtingų psichologijos krypčių (psichoanalizės, analitinės psichologijos, savasties psichologijos) atstovai, kalbėdami apie kūdikio–motinos ryšio svarbą, yra vieningi. Visi jie sutaria, kad kūdikio ryšių su motina kokybė atsispindi vėlesniuose santykiuose su žmonėmis. Artimas motinos santykis su kūdikiu turi daug įtakos jo asmenybės ir pasaulėžiūros (santykio su pasauliu) kūrimuisi. Pagaliau motinos priežiūra, supratingumas ir meilė formuoja kūdikio asmenybės šerdį, jo savastį.

Kūdikio vystymosi ir ryšio su motina sutrikimai

Prancūzų psichiatras L. Kreisleris (11) vienas pirmųjų ėmė kalbėti apie „kūdikį galvoje“ („baby in the mind“ arba „l enfant et son corps“). Dar prieš kūdikio gimimą, net prieš pradėjimą, tėvai galvoje jau turi tam tikras fantazijas apie jį: koks jis bus, kaip atrodys... Tai palieka žymę gimusiam kūdikiui. Todėl pačios pirmosios problemos ir kyla dėl šio skirtumo tarp „kūdikio galvoje“ ir realaus kūdikio.

Vaiko ugdymuisi jo ryšys su motina yra itin svarbus, todėl daugelis vystymosi sutrikimų gali atsirasti iš šio ryšio trukdymų.

Gali būti, kad ryšys su motina yra nutraukiamas ar trukdomas dėl gana objektyvių priežasčių (motinos ligos, mirties, neišvengiamo atsiskyrimo). Tačiau labai svarbu, kad motiną pakeistų kitas pastovus ir vaiką mylintis globėjas. Tačiau neretai kūdikio santykiai su motina trikdomi dėl jos individualių savybių, dėl nesugebėjimo ar nenoro mylėti savo vaiko. A. Freud manymu, motinos antipatija ar apskritai motinos nuotaika daro esminį poveikį vaiko ugdymuisi (15).

Kiekvieno susidūrimo su kūdikiu atveju motina suteikia daug asmeniškumo (11). Ji turi ne tik savo pačios veikimo su kūdikiu modelį, bet ir savo motinos veikimo modelį su ja, ir veikimo modelį su savo vyru, ir daugybę kitų modelių, kurie įtraukiami į jos sąveiką su kūdikiu. Todėl kūdikio–motinos santykių kokybė iš dalies priklauso ir nuo motinos santykių su kitais žmonėmis, o ypač – nuo ankstesnių santykių su savo motina. Tokius sąveikavimo su kūdikiu modelius veikia (sąmoningai ar pasąmoningai, bet dažniausiai – neigiamai) ir kultūra, kurioje gyvena kūdikis ir jo motina (įvairūs visuomenės reikalavimai, elgesio normos, įsitikinimai ir t. t., 7).

Kadangi iš pat pradžių, psichoanalizės požiūriu, vyraujanti erogeninė zona yra burna (oralinė fazė), tai pirmieji sunkumai, atsiradę dėl to, kad motina nepaiso kūdikio poreikių (todėl trukdomas pasitenkinimo procesas), yra maitinimo sutrikimai. Be to, dėl blogo maitinimo kūdikiui atsiranda pirminė identifikacija, kad jis yra blogas.

Meilės trūkumas sutrikusiame pirminiame ryšyje, E. Neumanno (7) požiūriu, sąlygoja ne vaiko pyktį pasauliui ir žmogui, o kaltės jausmą. Šis kaltės jausmas veda prie įsitikinimo, kad jei esi nemylimas, tai esi nenormalus, „raupsuotas“ ar „pasmerktas“. Kūdikis veikia pagal formulę: „būti geram reiškia būti mylimam savo motinos; tavo motina tavęs nemyli, vadinasi, tu esi blogas“ (7, p. 87).

Kai nėra garantuojamas saugumas ir nepatiriamas malonumas simbiotinėje fazėje, gali atsirasti miego sutrikimų (per didelis nerimo lygis, kuris neleidžia ramiai pereiti iš budrumo būsenos į miegą, ir atvirkščiai), taip pat vienatvės, išsiskyrimo, objektų praradimo baimė, vėliau – šalinimo sunkumai.

Pabrėždama objektinių ryšių formavimosi svarbą, A. Freud teigia, kad kuo patikimiau įsitvirtina pastovūs objektiniai vaiko santykiai, kuo jie mažiau priklausomi nuo fizinio tam tikro asmens buvimo ar nebuvimo, tuo ilgiau gali trukti išsiskyrimas su tuo asmeniu, nesukeldamas traumuojančio poveikio (15).

Dėl motinos nesugebėjimo matyti ir girdėti savo vaiką, emociškai jį suprasti, komunikuoti su juo (atsakant į jo prašymus paaiškinti), vaikas patiria psichinio ugdymosi nesėkmių (4; 5; 8).

M. Klein, skirdama kūdikio pirmuosius gyvenimo metus į paranojinę – šizoidinę ir depresinę pozicijas, praktiškai nurodė, kad būtent jose slypi atitinkamų sutrikimų šaknys. Paranojinės–šizoidinės pozicijos metu, kai paranojinis (persekiojimo) nerimas yra per daug didelis ir neigiamų potyrių yra daugiau, nei teigiamų, kūdikio Ego priverstas labai dažnai ir stipriai naudoti gynybos mechanizmus. Ego, siekdamas kontroliuoti gerąjį ir blogąjį objektus ir laikyti juos kuo toliau vienas nuo kito, didina skilimą; imamasi kraštutinio, ypatingo idealizavimo (gerojo objekto) ir maginio neigimo (visiško visų blogų objektų nuneigimo). Šie reiškiniai dažnai pastebimi analizuojant šizoidinius pacientus (9). Paranojinėje–šizoidinėje pozicijoje dar nėra susiformavusio normalaus santykio su realybe (o psichozės būsenoje kaip tik prarandamas realybės jausmas). Taigi paranojinėje–šizoidinėje pozicijoje gali susidaryti fiksaciniai taškai, sąlygojantys psichozės atsiradimą, o depresinėje pozicijoje – fiksaciniai taškai, sąlygojantys neurotinės prigimties, nerimo (depresinius) sutrikimus (analogiškai psichotiniams sutrikimams, pastarieji atsiranda, kai dėl per didelio depresinio nerimo, kylančio iš ambivalentiškumo, kūdikio Ego dažnai ir smarkiai naudoja manijos gynybą (manic defence)).

Beje, fiksacinių taškų sąvoka priklauso S. Freudo ir A. Freud psichoseksualinio vystymosi teorijai. Kalbant apie galimą patologiją, kurios ištakos slypi kūdikystėje, svarbu aptarti regresijos ir fiksacijos sąvokas.

Regresija, pagal S. Freudą ir A. Freud, – svarbus psichinio vystymosi faktorius. Egzistuoja normalios, laikinos regresijos, nes normalus vaiko vystymasis eina ne šuoliais, o žingsniais, pirmyn ir vėl atgal, su progresyviniais ir regresyviniais procesais (15). Tačiau žalingiausias yra patogeninės regresijos, o tokiomis jos tampa tada, kai jų pasekmės trunka ilgai ir jų padaryta žala sukelia naujadarus asmenybėje.

Fiksacijos esmė – susilaikymas ties kartą patirtu pasitenkinimu ir jo užpildymas tam tikru energijos kiekiu. Taip sukuriama fiksacijos taškai, atsirandantys kaip kokie ypatingi ar trauminiai išgyvenimai: pernelyg dideli draudimai arba per didelis instinktyvių norų tenkinimas; nesvarbu, ar tai įsisąmoninta, ar ne. Taigi tarp fiksacijos taškų ir regresijos egzistuoja labai stiprus ryšys: kuo stipresnės fiksacijos, tuo didesnė tikimybė, kad, patyrus kokių nors sunkumų, trukdymų, įvyks regresija (15).

Depresiją, ortodoksinės psichoanalizės požiūriu, dažnai sąlygoja oralinė fiksacija (fiksaciniai taškai ir vėliau regresija į oralinę stadiją) bei narcistinių ryšių su objektu išlikimas.

Remdamasi daugelio kūdikių ir vaikų stebėjimais, M. Mahler su bendraautoriais (6) daro išvadą, kad psichinę sveikatą ar patologiją, nulemia:

- vaiko individualios savybės;
- ankstyvasis motinos–vaiko ryšys ir sąveika;
- esminiai įvykiai vaiko augimo procese (teigiami ar neigiami potyriai).

Vertinant išorinio faktoriaus poveikį vystymuisi, reikia atsižvelgti į tai, kada ir kokio pobūdžio jis buvo, kiek truko, koku būdu buvo mėginama kompensuoti aplinkos, kokie konstituciniai faktoriai veikė (7).

Kadangi klasikinė analizė vertino kūdikių vystymąsi, kaip jau buvo minėta, iš esmės retrospektyviai ir patomorfiškai, susidaro įspūdis, kad tam tikri įvykiai vienu ar kitu vystymosi tarpsniu turėtų sąlygoti atitinkamus sutrikimus vėlesniame amžiuje. Tačiau taip nėra. Šiuolaikiniai analitikai, vis dažniau remdamiesi natūraliu kūdikių ir kūdikio–motinos sąveikos stebėjimu, daro išvadą, kad kūdikiai turi savyje vidinės vystymosi jėgos (12). Todėl dažnai, nepaisant kai kurių išorinių veiksnių, kurie, atrodo, turėtų sąlygoti patologiją, jie sėkmingai vystosi toliau. Kai kuriais atvejais, pavyzdžiui, motinos santykių su kūdikiu nesėkmes kompensuoja kiti šeimos nariai.

Kūdikio stebėjimo būtinumas ir reikalingumas

E. Neumannas, kaip ir daugelis įvairių psichologų ir tyrinėtojų, patvirtina, kad iš tiesų labai sunku pažinti vaiko pasaulį. Pagrindinė priežastis ta, kad jo pirminė vieninga tikrovė yra iš esmės skirtinga nuo mūsų poliarizuoto sąmonės pasaulio (6, p. 33). Mūsų aiškus sąmoningas matymas apima mažesnę tikrovės sritį, negu kad ta, kuri prieinama psichinei visumai, kurią patiria vieninga tikrovė.

Reikia sukurti dialogą tarp kūdikio, pažinaus eksperimentinių požiūrių pagalba, ir kliniškai (psichoanalizės) rekonstruojamo kūdikio, kad būtų sprendžiamas prieštaravimas tarp teorijos ir tikrovės (11). Eksperimentiniai stebėjimai atskleidžia tik atskirus sugebėjimus, galimybes. Jie nieko nepasako apie aukštesnes organizacines struktūras, socialinius potyrius, subjektyvius išgyvenimus. Kita vertus, tik racionaliai mėginant samprotauti apie realaus kūdikio faktiškus potyrius, neišvengiamai remiamės savo pačių subjektyviais potyriais ir dėl to galime iš esmės neteisingai suprasti kai kuriuos vystymosi aspektus.

Suintegravus tuos du požiūrius, atsiranda daugiau galimybių:

- stebimi įvykiai gali būti transformuojami į subjektyvius (intrapsichinius) potyrius;
- terapeutas, kuris bus geriau susipažinęs su „stebimu“ kūdikiu, gali padėti pacientams geriau pažinti save (atkuriant gyvenimo istoriją);
- kūdikių stebėtojas, susipažinęs su klinikinėmis teorijomis, gali būti paskatintas naujų idėjų, stebėjimo kryptių (11).

Dabar psichoanalizė ir analitinė psichologija praktikuoja ir propaguoja tiesioginį, natūraliomis sąlygomis vykstantį kūdikio arba kūdikio ir jo motinos ryšio stebėjimo metodą (2; 12). Ir tai daro dėl daugelio priežasčių.

Pirmiausia, šis metodas padeda pastebėti ir išmokti daugelį dalykų. Tai puiki priemonė kuo tikroviškiau aprašyti kūdikio subjektyvų pasaulį ir dėsningumus. Tokių stebėjimų pagrindu galima kelti hipotezes tolimesniems, išsamesniems tyrimams.

Antra, kūdikio stebėtojai gauna pirminę ir akivaizdžią informaciją apie kūdikio vystymąsi ir gali pritaikyti tą informaciją ir patyrimą praktiškai vaikų ir suaugusiųjų terapijai. Kūdikio stebėjimą, kaip mokomąją bei pagalbinę priemonę, naudoja psichoanalitinės ir analitinės psichologijos praktikoje ir vaikų, ir suaugusiųjų žmonių psichoterapeutai. Iš tiesų jie gauna kur kas išsamesnį ir aiškesnį savo pacientų infantilinių ir ankstyvosios vaikystės potyrių supratimą. Be to, kūdikio stebėjimo metodas padeda tobulinti konsultantų gebėjimą pajusti, pastebėti ir geriau suprasti neverbalinę komunikaciją (2). Suaugusių žmonių terapijoje tai ypač svarbu, kai pacientas turi labai žymių sutrikimų, yra tiek regresavęs, kad dažniausiai su juo reikia bendrauti neverbaliai. Vaikų psichoterapeutams šis metodas taip pat padeda geriau suprasti mažylių neverbalinį elgesį ir žaidimus.

Motinos ir kūdikio santykių stebėjimas yra reikalingas, siekiant suprasti ir padėti motinai, turinčiai problemų su savo vaiku. Stebint motinos ir kūdikio santykius, akivaizdu, kokią didelę įtaką žmogaus ugdymuisi, o vėliau – veiksams ir sprendimams, daro jo aplinka. Anksčiau minėtu vystymosi dialogo modeliu H. Lidmannas (5), be kita ko, siekė parodyti, kad žmogus negali egzistuoti ir būti suprantamas atskirai nuo savo aplinkos. Kūdikio–motinos santykių stebėjimas padeda aptikti ir skirti normalius ir patologinius reiškinius, pavyzdžiui, skirtumą tarp normalaus nepatyrusios motinos nerimo ir patologinio nervingos motinos nerimo (12).

Ir psichoanalizė, ir analitinė bei savasties psichologijos aprašo tik normalaus kūdikio ryšius su motina, normalaus kūdikio vystymąsi ir samprotauja tik apie šio proceso metu atsiradusią patologiją. Tuo tarpu neužsimeinama apie kūdikio su vystymosi sutrikimais ugdymą ir santykius su motina. Manau, kad būtent tokių kūdikių vystymosi ir ypač jo ryšių su motina stebėjimas padėtų atsakyti į daugelį klausimų:

- kaip (kokybiškai ar kiekybiškai) ir kiek skiriasi normalaus ir kūdikio su įgimtais vystymosi sutrikimais subjektyvaus pasaulio formavimasis ir raida;
- kaip galima būtų skatinti tokio kūdikio vystymąsi jau pirmaisiais jo gyvenimo metais;

– ar skiriasi ir kaip skiriasi normalaus, protiškai atsilikusio ir kūdikio su fiziniais trūkumais santykiai su savo motina (globėju);

– kaip motina, galinti turėti glaudžiausią ryšį su įgimtų trūkumų turinčiu vaiku, galėtų skatinti kuo optimalesnį jo galimybių ugdymą.

Pravartu būtų pagalvoti apie kūdikio stebėjimo metodo parengimą ir dėstymą Lietuvoje psichologijos studentams.

Apibendrinimas

Psichoanalitinės teorijos yra kūdikio subjektyvaus gyvenimo tyrinėjimų ir pažinimo pradžia. Jos siekė išsiaiškinti, kaip ankstyvasis vaiko vystymasis lemia vėliau atsirandančią patologiją. Ortodoksinė psichoanalizė yra kaltinama už vystymosi teorijų retrospektyviškumą ir patomorfiškumą, todėl šiuolaikiniai psichoanalitikai vis dažniau remiasi kūdikių stebėjimais bei vaikų analize.

Vystymosi teorijos (pateikiamos šiame darbe), aprašydamos kūdikio subjektyvų pasaulį, akcentuoja aplinkos ir artimiausio žmogaus – motinos – įtaką tų subjektyvių potyrių formavimuisi.

Motina (arba žmogus, globojantis kūdikį) iš pradžių yra visas kūdikio pasaulis, arba asmuo, reprezentuojantis visą pasaulį ir po truputį jį atskleidžiantis. Taigi nuo jos priklauso pagrindinių vaiko potyrių, pasaulio vaizdo, vėlesnių santykių su žmonėmis, socialumo kokybė. Normaliam ir sveikam žmogaus ugdymui ypač svarbu yra pirminiai priklausomybės bei saugumo, pasitikėjimo ir meilės jausmai pirmaisiais gyvenimo metais. Todėl labai svarbu yra fizinis ir emocinis motinos (arba vieno nuolatinio globėjo) buvimas.

Kita svarbi motinos funkcija – tai sąlygų psichologiniam kūdikio gimimui ir tapimui individualia ir nepriklausoma asmenybe sudarymas. Būtinai emocinis motinos augimas drauge su vaiku ir lengvo postūmio, įgalinančio išsivadavimą iš visiškos priklausomybės, davimas. Emocinis motinos išitraukimas į tarpusavio santykius su kūdikiu, išsiklausymas į jo poreikius ir jų tenkinimas, bendravimas, supažindinimas su pasauliu, iš dalies lemia vaiko protinį vystymąsi.

Beveik visų čia minimų autorių nuomone, psichotiniai ir depresiniai (nerimo) sutrikimai kyla iš kūdikystės.

Vienos teorijos (psichoanalizė, analitinė psichologija) aprašo tik subjektyvų (klinikinį) kūdikį, kitos (vystymosi psichologija, biheviorizmas) – objektyvų (stebimą) kūdikį. Todėl reikia kurti stebėjimo metodą, galinį pažinti ir objektyvų, ir subjektyvų kūdikį, suvienyti du skirtingus, bet vienas kitą papildančius požiūrius.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Brabant G. *Psichoanalizė*. Vilnius, 1994. 173 p.
2. Feldman B. *Infant observation: its significance for the theory and practice of analytical psychology // Natural Congress Jungian Analysts*, 1988.
3. Freud S. *An infantile neurosis and other works. The complete psychological works of S. Freud. Vol. XVII* London, 1981. 303 p.
4. Heiman P. *About children and children-no-longer, Collected Papers (1942–1980)*, London, Routledge, 1989. 368 p.
5. Lidmann H. *The dialogue as a model for human development and therapeutic change, A lecture given at the University Children's Mental Health Center in Vilnius. December 1992*. 11 p.
6. Mahler M. S., Pine F., Bergman A. *The psychological birth of the human infant*, Hutchinson of London, 1975. 308 p.
7. Neumann E. *The child*, Boston, Skambala. 1990. 227 p.
8. O'Shaughnessy E., W. R. *Bion's theory of thinking and new techniques in child analysis, in Melanie Klein today, Vol. 2* London, 1990. 315 p.
9. Segal H. *Introduction to the work of M. Klein*, London, 1988. 144 p.
10. Sheric I. *Anna Freud's view on the role of the mother in early child development and psychopathology. P. 277–287. Bulletin of the Hampstead Clinic. Volume 6. Part 3. London, 1983.*
11. Stern D. N. *The interpersonal world of the infant*, New York. 1984. 304 p.
12. Winnicott D. W. *Playing & reality*, London, 1992. 169 p.

The approach of analytical psychology to child–mother relationship during the first year of life

R o m a J u s i e n ė

Summary

The paper analyses three different approaches to infant's subjective life. They are: the psychoanalytical theory, the theory of analytical psychology and the theory of Self psychology about development in infancy, the infant–mother relationship and the formation of personality structure.

The method of infant observation as one of the best ways to investigate the infant's subjective experiences and infant–mother relationship is presented here. The significance of the method of infant observation to the theory and practise of analytical psychology and psychoanalysis is revealed. The possibilities of applying the method of infant observation in Lithuania are discussed.